

SCIENCE TIME

“УМАРШАЙХ МИРЗО” РОМАНИДА ТАРИХИЙ ҲАҚИҚАТ ВА ЛИРО-РОМАНТИК ТАЛҚИН

ЯКУБОВ ИСЛАМЖОН АХМЕДЖАНОВИЧ

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети (ТошДЎТАУ).
Филология фанлари доктори (DsC), профессор.
E-mail: islamxoja_yakubov@mail.ru

ҚЎЙЛИЕВА ГУЛЧЕҲРА НАЗОРҚУЛОВНА

Гулистон давлат университети докторанти (ГулДУ), филология фанлари бўйича фалсафа фанлари доктори (PhD), доцент.
E-mail: kuylieva.g@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Алининг “Улуғ салтанат” тетрологияси “Умаршайх Мирзо” номли учинчи китоби тарихий ҳақиқат ва лиро-романтик талқин имкониятлариг намоён бўлиши нуқтаи назаридан тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: эпопея, ижтимоий-тарихий воқелик, образ, персонаж, ижтимоий конфликт, характерлар динамикаси, синфийлик, тарихий ҳақиқат, бадий талқин, туркумлилик, поэтик маҳорат, тарихийлик, тарихий-типологик, аналитик, биографик.

Аннотация: В данной статье исследуется роман «Умаршайх Мирзо» – третья книга тетралогии “Великое королевство” народного писателя Узбекистана Мухаммеда Али с точки зрения проявления исторической правды и возможностей лирико-романтической интерпретации

Ключевые слова: эпос, социально-историческая действительность, образ, персонаж, социальный конфликт, динамика характера, классичность, историческая правда, художественная интерпретация, многотомность, поэтическое мастерство, историчность, историко-типологическое, аналитическое, биографическое.

Abstract: This article examines the novel "Umarshaikh Mirzo" - the third book of the tetralogy "The Great Kingdom" by the People's Writer of Uzbekistan Muhammad Ali from the point of view of the manifestation of historical truth and the possibilities of lyric-romantic interpretation.

Keywords: epic, socio-historical reality, image, character, social conflict, character dynamics, classicism, historical truth, artistic interpretation, multi-volume, poetic mastery, historicity, historical-typological, analytical, biographical.

КИРИШ.

XX аср ўзбек романчилигида илгари ҳам эпопея яратишга уринишлар бўлган эди. Жумладан, ўз асосига қўйилган проблематикаси ва тасвир кўлами жиҳатидан Абдулхамид Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз”, Ойбекнинг “Қутлуғ қон”, “Навоий”, Жуманиёз Шариповнинг “Хоразм” романларида эпопеяга хос хусусиятлар кўзга ташланади. Бироқ, собиқ шўролар даври

SCIENCE TIME

миллатимиз ҳаётининг муҳим тарихий босқичларини қаламга олиш, умумхалқ аҳамиятига молик муаммоларни поэтик идрок этишда жаҳон адабиётида мавжуд асарлар (Бу ўринда Вергилийнинг “Энеида”, Тассонинг “Озод қилинган Иерусалим”, Вольтернинг “Генриада”, Бальзакнинг “Инсон комедияси”, А.Францнинг “Замонавий тарих”, Л.Толстойнинг “Уруш ва тинчлик”, “Анна Каренина”, Н.В.Гоголнинг “Ўлик жонлар”, Ф.М.Достоевскийнинг “Ака-ука Карамазовлар”, М.Горькийнинг “Клим Самгиннинг ҳаёти”, М.Шолоховнинг “Тинч дон”, А.Толстойнинг “Улуғ Пётр”) ва бошқа асарлар назарда тутилмоқда – *И.Я; Г.К*) билан беллаша оладиган эпопеялар юзага келишига имкон бермаган эди. Чунки, тоталитар адабий сиёсат тобе халқларнинг қаҳрамонона ўтмиши, миллат фидойиларининг ўз эл-юрти озодлик ва бирдамлик учун курашларини кўламдор бадиий тасвирлашдан манффаатдор эмасди. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Алининг “Улуғ салтанат” тетрологияси биринчи ва иккинчи китоблари “Жаҳонгир Мирзо” ва “Умаршайх Мирзо” деб номланади [1.; 2.; 14.] Тетрологиянинг “Мироншоҳ Мирзо” номли учинчи китоби 1392-1399 йилларда содир бўлган етти йиллик воқеаларни ўз ичига олади. Роман-тетрологиянинг “Шоҳруҳ Мирзо” номли тўртинчи китобида 1399 – 1410 йилларда содир бўлган воқеалар қаламга олинган. Хусусан, Ҳиндистоннинг Турон салтанати томонидан забт этилиши; Миср ва Шом юришлари; Амир Темурнинг Ўтрорда вафот этиши ва темурийзодалар ўртасида тожу тахт кураши бошланиши; Хуросон ҳукмдори Шоҳруҳнинг Мавароуннаҳрни ўз тасарруфига киритиб, тинчлик ўрнатиши ва ўн беш ёшлик Улуғбекни ҳукмдор сифатида эълон қилишигача бўлган ўн - ўн бир йиллик давр қамраб олинган.

МЕТОДЛАР.

Мақоланинг храктеридан келиб чиқиб, унда: тарихийлик, тарихий-типологик, аналитик ва биографик методлардан фойдаланилган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ.

SCIENCE TIME

Келтирилган фикр-қарашларни умумлаштириб, айтиш мумкинки, Муҳаммад Али романнинг учинчи китобини ёзишда “Қуръони Карим”, ҳадиси шариф, Амир Темурнинг “Тузуқоти Темур” рисоласи, Муаррихлар Гиёсиддин Али, Низомиддин Шомий, тасаввуф намоёндалари Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий, Жалолиддин Румий, ҳамда Фирдавсий асарларига мурожаат қилган. Халқ оғзаки ижоди ва мумтоз адабиётимизнинг ҳикоят, ривоят, мактуб, мақол ва ҳикмат сингари жанрлари, саъжлантириш, муболаға (гротеск), туш кўриш, илтижо сингари бадиий тасвир воситаларидан баракали фойдаланган. Романнинг умумий ифода тарзида эса халқ эртақ, қисса ва дostonлари билан бир қаторда, Алишер Навоий ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарларининг таъсири ҳам кузатилади.

Шубҳасиз, учинчи китоб ҳам улкан интеллектуал салоҳият, тарихий роман учун ниҳоятда зарур бўлган илмий-адабий кузатишлар, поэтик изланишлар самараси ўлароқ юзага келган. Аммо, назаримизда айнан ўша катъий ҳисоб-китоблар романнинг айрим ўринларида, қаҳрамонларни эркин ҳаракатланишдан муайян даражада тийиб тургандай, туйғулар қоришиқлиги поэтик ифодасига бир қадар соя солаётгандай ҳам таассурот уйғонади. Умуман, “Мироншоҳ Мирзо” романида тетрологиянинг олдинги асарларидаги етакчи услуб ва поэтик тамойиллар сақланган.

Маълумки, Соҳибқирон Амир Темур саккиз ўғил, тўққиз қиз фарзанд кўрган. Ўғилларидан икки нафари чақалоқлигида, Жаҳоншоҳ Мирзо беш ёшида, Иброҳим Мирзо эса етти ёшлигида қазо қиладилар. Умуман, тўрт нафар ўғил ва икки нафар қизгина вояга етган. Учинчи китоб бағишланган Мироншоҳ Мирзо соҳибқироннинг учинчи ўғиллари эди. Гарчан “Мироншоҳ Мирзо” романи 2005-2008 йиллар оралиғида - тўрт йил давомида ёзиб тугалланган бўлса-да, муаллиф уни нашр қилдиришга шошилмади. Ўз-ўзига нисбатан ўта талабчан адиб муҳокама жараёнида ижодкор зиёлилар билдирган таклиф-мулоҳазалар асосида китобнинг айрим ўринларини қайта ишлади. Ниҳоят, роман 2010 йилда китобхонлар қўлига тегди [2.]

SCIENCE TIME

Шубҳасиз, роман лейтмотиви соҳибқирон Амир Темур сиймоси билан бевосита боғлиқликда очилади. Эҳтимол, шунинг учун ҳам, асарнинг илк саҳифалари Амир Темур ҳузуридан Усмон Аббоснинг чопар бўлиб келиши воқеаси билан бошланади. Уч йиллик Форс юришига отланган соҳибқирон Бухоро атрофига етганида тасодифан хасталаниб қолади. У қатъиятли шахс сифатида даставвал, дардга унчалик эътибор бермайди. Лашкарнинг руҳини кўтариш мақсадида ўз жонининг оғришига сабр-бардош билан чидайди. Аммо, касаллик зўрайган сари, унинг кўнглига умидсизлик соя ташлай бошлайди. У яқиндагина чегара вилоят Хуросонга жўнатилган Мироншоҳ Мирзодан бошқа барча яқинларини ҳузурига чорлайди. Фарзандлар, неваралар ва маликалар таҳлика ҳамда саросима ичида Бухорога етиб боришади. Демак, соҳибқирон романнинг илк саҳифалариданоқ, бизнинг кўз ўнгимизда умр бевафо ва дунё бебақолигини англаган бир мўмин ва мамлакат хавфсизлигини ўйлаган сиёсий арбоб сифатида намоён бўлади.

Валиаҳд Муҳаммад Султонни бағрига босар экан, беморнинг дармонсиз вужуди қувват олгандай, юзига ҳолсиз табассум балқийди. Бошини Сароймулк хоним меҳр-ла силаганида, у таниш ва меҳрибон қўл тафтини сезади, инсоний самимиятдан чехраси ёришади. Табибларнинг саъй-ҳаракатлари, атрофида яқинларининг қайноқ меҳри ва ҳамдардлигини ҳис этган соҳибқирон қалбида умид учқунлари йилтиллайди. Оллоҳ ва азиз авлиёларни паноҳ тутиб, хайру-эҳсонга қўл очар экан, садақа улашишдай қувончли ва серзавқ юмуш ҳам шифо йўлини очишга восита бўлганлигига ишонади. Бу билан ёзувчи унинг қалбидаги қоим эътиқодни қувватлантирган манбаларга урғу беради. Ўз фикрларини Қуръони Каримдан келтирилган парча: “Музтар-ночорлар дуо-илтижо айлаганларида ижобат қилгувчи ким?” ояти билан тасдиқлайди [2. 53.] Умуман эса, адиб ўз қарашларини тарихий мантиқ, замон ва макон фалсафасига таяниб асослайди. Тарихий шахслар тақдирига ёндошишда инсонга тақдир этилган тарих ҳақиқати улуғвордир,- деган концепциядан келиб чиқади.

SCIENCE TIME

Соҳибқирон Амир Темур аслида болалик йилларидаёқ ақли теран, шижоатли ва довюррак йигит сифатида улуғ ниятлар билан яшайди. Шу боис ҳам у ўзини вазмин тутиши, жўяли фикрлаши билан тенгқурлари орасида алоҳида ажралиб туради. Болалик йилларидаёқ кўнглида соф ва покиза орзулар, гўзал туйғулар уйғона бошлайди. Сўзида собит инсон сифатида улғаяр экан, ўзининг болаликдаги дўстларини унутмайди. Уларга садоқат ва кечиримлилиқ назари билан қарайди. Бемор бўлишига қарамасдан, Чин муаммолари, Тўхтамишхон ва Жўжи улуси масалалари, фарзандлар, набиралар ва эл-улус тақдири ҳақида теран ўй-хаёлларга ғарқ бўлади.

Кези келганда таъкидлаш лозимки, Амир Темур неча бор мурасага чақириб, бошини силашига қарамай, яна кўрнамаклик йўлини тутган Тўхтамишхон образи бир жиҳатдан соҳибқирон тимсолига қиёсан, иккинчи томондан эса, қахрамоннинг хаёлий кураши фонида очилади [2. 292.] У ички туйғу билан Амир Темурдаги куч-қудрат ва иқтидорни тан олади. Аммо бунини ошқора эътироф этмайди. Аччиқ ҳақиқатлардан сабоқ чиқаришдан кўра ўзининг иззат-нафси ва ўринсиз иддаоларига эргашган сари ғазаб отига мина боради. Шу боисдан ҳам аламзадалиқ билан иш кўриб, хийла-найранг йўлини туттади. Айнан анашу тутумнинг ўзидаёқ, Тўхтамишхоннинг очиқ-ошкор курашдан ҳайиқиши, улуғ салтанат бунёдкори соҳибқироннинг эса мурасасозлик тутуми намоён бўлади.

Буюк ипак йўлини қўлда сақлаб, тижоратни ривожлантириш Амир Темур бунёд этган Турон салтанатининг улуғ мақсадларидан бири эди. Зотан музаффарий ҳукмдорларнинг ўзаро тахт талашларига барҳам берилса, савдо ишларини тўғри йўлга қўйиш имкони туғиларди. Шу мақсадда Шох Шужоь оиласи билан қуда-андачилик ришталарини ўрнатишга интилади. Таассуфки, бағритош ва ноқобил музаффарий шаҳзодалар Шох Шужоь ва укаси Шох Маҳмуд ўртасидаги низолар ва нафс илинжидаги эврилишлар падари бузрукворлари бўлмиш Амир Муборизиддин Муҳаммаднинг кўзларига мил

SCIENCE TIME

тортишу зиндонбанд қилиб ўлдириб юбориш, онаси Зайнаб Хотуннинг ажалидан олдин оламдан кўз юмушига сабаб бўлади.

Муаррих Ғиёсиддин Алининг “Рўзномаи ғазавоти Ҳиндистон” каби мўътабар асарида келтирилган тарихий маълумотларга таянган Муҳаммад Али Шоҳ Шужоънинг ўлим тўшагида ётган қудаси - Табриз ҳокими Султон Увайс устига черик тортиб бориши, ҳатто пушти камаридан бўлган ўғли йигирма тўрт яшар Мужоҳиддин Шиблининг кўзларига мил торттириши каби беоқибат ва беномус қилиқларини надомат билан тасвирга олади. Дунёга хирс қўйган падаркуш ҳукмдор - очофатлик дардига йўлиқиб фожиали тарзда вафот этган, ожиз ва нотавон кимса Шоҳ Шужоъ образи китобхонда ачиниш ва нафрат туйғуларини уйғотади. Айни пайтда кўнгил даргоҳи кенг соҳибқирон Амир Темурнинг Хуросон, Форс, Ироқи Ажам, Озарбайжон сарҳадларига уч йиллик юриш қилиши тарихий зарурият эканлиги мантиқан асосланади.

Романда соҳибқирон Амир Темурнинг беш йиллик юриш қилиши ҳам тарихий вазият талаби асосида далилланади. Шубҳасиз, мамлакат бесаранжомлик ва нотинчлик пардасига чулғонишига бир томондан музаффарийлар ўртасида ноаҳилик сабабчи, албатта. Бироқ, ёзувчи тарихни ҳаққоний ва холис позициядан ёндошиб баҳолар экан, зинҳор музаффарий шаҳзодаларни ёппасига қоралаш йўлидан бормайди. Жумладан, онаизор сўзини мўътабар санаб, Язд шаҳри қамалини бекор қилган Шоҳ Мансур образи алоҳида эҳтиром билан чизилади. Ўз юрти тузини оқлаган ботирнинг сотқин амирлари томонидан ўлдирилиши воқеаси Амир Темурни бефарқ қолдирмайди. Соҳибқирон Шоҳ Мансур лошини иззат-икром билан дафн этиш ва хоинни аёвсиз жазолашга буйруқ беради. Соҳибқироннинг бундай бағрикенглик ва инсоний самимиятга йўғрилган гўзал қирралари ҳаққоний тасвирини ўз сардори Тўхтамишхонга садоқат билан хизмат қилган жасур Айбож ўғлоннинг кейинчалик Амир Темурнинг ишончли навқарига айланиши ёхуд вафосизлик қилган Жатмоқ нўённинг ўлимга ҳукм этилиши

SCIENCE TIME

сингари ўринларда ҳам кузатиш мумкин. Марҳум ота-онасини эслаганида Соҳибқирон Амир Темур кўнгли тўлқинланиб кетади. У азиз инсонларини соғиниб ўртанади. Бундай ўринларда биз уни оддий ва содда бир одам, айти пайтда донишманд инсон сифатида кўрамыз. Зотан у падари бузруквори ва онаизори хотирасини эъзозлаб элнинг дуосини олади, азиз пирларига атаб мақбаралар қурдиради, бева-бечораларга инъом-эҳсонлар улашади. Чунки Амир Темур авлиёларни азиз пирлар санаши ҳамда бунёдкорлик ишлари валиаҳд шаҳзодага ибрат бўлишини тилайди. Шунинг учун ҳам, Аҳмад Яссавий қабрини зиёрат қилиш баҳонасида янги мақбара бунёд қилдиради. Бинобарин, у салтанат сарҳадларида ўзи бошлаган эзгу ишларнинг келажак насллар томонидан муттасил давом этишини истайди.

Муҳаммад Султон қиёфасида Турон салтанатини янада яшнатиб, миллатни камолга етказувчи, ўзи бошлаган эзгу ишларнинг муносиб давомчиси бўлмиш шаҳзодани кўрган, уни уйлантириш ниятини кўнглига туккан лаҳзаларда соҳибқирон Амир Темур ғоятда руҳи яшнаган ҳолатда чизилади. “Ҳали биздан кейин Турон салтанатини олам-жаҳонга кўз-кўз қиладурғон, миллатни камолга етказадурғон, киндик қони тўкилғон тупрок шаънини бош узра тутадурғон валломатдир бу!... Бошқа фарзандларимни асло камситмайдурмен, аммо менинг бахтимни, иншоллох, Муҳаммад Султон бирла бермишдур! Турон мамлакати жаҳонда барқарор бўлғай, салтанатлар уни тан олғай! Биз қилмағон ишларни шаҳзода Муҳаммад Султон поёнига етказғай! Халлоқи безаволга салламно!...” [2. 211.] Кўринадики, соҳибқирон юртни Оллоҳнинг мулки деб билади. Ўзи бунёд этган салтанат донғи келажакда ҳам олам-жаҳонга машҳур бўлиши, шу муқаддас замин шаънини сарбаланд қилувчи валломатларга боғлиқ эканлигини теран англайди. Бошқа фарзандларини зинҳор камситмаган ҳолда, улар орасида табиий-инсоний фазилатлари жиҳатидан алоҳида ажралиб турувчи - валиаҳд шаҳзода Муҳаммад Султоннинг салтанатни ҳамиша ақл-идрок, фаросат ва инсоф билан бошқаришини боболик ғурури,

SCIENCE TIME

Туронзамин бошқарувида улкан тажрибага эга бўлган ҳукмдорлик умиди ва ишончи билан англайди.

Соҳибқирон Амир Темурнинг араби саман от зотдорлигини нозик ажрата олиши романда шундай тасвирланади: “Аввало отнинг бўйни узун бўлади. Танасининг айрим жойлари гоҳ охуга, гоҳ тозига, гоҳ кийикка, туякуш, товушқон, туя, бўри, тулкига ўхшайди. Охуга ўхшашлиги – болдир суякларининг узунлиги, пайларининг чайир ва бақувватлиги, сағрисининг бўлиқлиги, кўзларининг катта-катталиги ва қоралиги. Жағининг кенг, ўмганининг кучли, тилининг эса узунлиги – тозидан, туёқларининг нозиклиги - товушқондан, чопоғонлиги - бўридан, йўрғалиги – тулкидан...” [2. 223]

Юқорида танишганимиздай, тасвир жараёнида адиб уни моҳир синчи сифатида ҳам ифода эта олади. Зотан, соҳибқирон ўзи танлайдиган отнинг насли тозаллиги бўйни ва болдир суяклари узун, пайлари чайир ва бақувват, сағриси бўлиқ, кўзлари ўткир, жағи кенг, ўмгани кучли, туёқлари нозик ва чопоғон, кишнашида ўзига хос самимий эркаланиш хислатлари сезилиб туришига алоҳида диққат қаратади. Бундай тасвирлар муайян жиҳатлари билан романнинг дастлабки китобларидаги Хонўғлон образини янада тўлдиради. Агар биз халқ қаҳрамони Гўрўғли Султоннинг “отдир йигитнинг йўлдоши”,-деган машҳур иборасига асосланиб фикр юритсак, соҳибқироннинг ўз “йўлдош”ларини танлаш тамойилларини ҳам янада конкретлаштириш мумкин бўлади.

Соҳибқирон Амир Темурнинг улуғ мақсадлари юрт тинчлиги, эл бахти, миллат ғурурини юксалтириш, наинки мамлакат, балки жаҳон ободлигини таъминлашдан иборат. Бунинг учун салтанатда адолат устувор бўлмоғи, инсоният фикри мусаффо, кўнгли пок, самимияти холис, ўз нафсидан баланд ва фидойи бўлмоғи зарур. Демак соҳибқирон аслида, жангу-муҳорабаларга қарши. Бироқ, айти пайтда, чорасиз қолган лаҳзаларида юзага келган муаммоларни қилич қудрати билан ҳал этишга ҳам мажбур. Урушларда

SCIENCE TIME

мardлик ва жасорат кўрсатишга қодир бўлса-да, Турон Султони доим ўз қаҳру-ғазабини жиловлай олади. Чунки у вайрон қилувчи эмас, балки обод этувчи ҳукмдордир. Шу боис соҳибқирон келгуси наслларгина эмас, тонгла қиёмат кунда парвардигор олдида ҳам, улкан бурчдор эканлигини теран англайди. Бевафо дунёни тўғри изга солишга астойдил бел боғлаганига қарамай, кўнгил тилаклари рўёби учун замон талотўмлари ҳамиша ҳам имкон бермагани, бунёдкорликни ҳоҳлагани ҳолда, баъзан вайрон қилишга ҳам мажбур бўлганидан беҳад афсус чекади. Бир умр инсониятни ёмон хулқлар ва иллат-гуноҳлардан фориғ қилиб, хайрли амалларга, камолотга чорлаб келгани, оламни осойишталик либосига чулғаш, инсон зотига фароғат улашишга интилганидан кўнгли таскин топади. Жаҳонни идора этмакни Оллоҳ кўнглига солган Амир Темур ҳақ йўлдан озганларни ноўрин ғурур ва кибру-ҳаводан халос этмокни тилайди. Аммо ҳамон дунё беқарор... Дарҳақиқат, фоний дунёнинг турфа саволларига жавоб излар экан, Турон Султони босиб ўтган йўллари сарҳисоб қилиб, ўз кўнглига таскин бергулик сабаблар топишга, руҳан хотиржам бўлишга уринади.

Таассуфки, у қанчалик шаън-шавкату шуқуҳга, куч-қудрату салтанатга эга бўлмасин, барибир, бандасининг дасти қисқа эканлигини эътироф этишга мажбур. У Муҳаммад Чоруға додхоҳга қарата: “Мен ҳам бир бандадурмен, билдингму? Не-не мамлакатларни тасхир этгон эрсам ҳам, дасти узун, қудрати чексиз, аммо ўз фарзандини бахтли қила олишга қурби келмагон бир шўрликмен халос! Шўрликмен! Билдингму? Худонинг бир ногирону афтода бандаси”,- дейди [2. 231.] Бу фикрларни зинҳор соҳибқироннинг Яратган олдидаги ношуқурлиги деб тушунмаслик лозим. Чунки унинг қалбида теран бир шукроналик туйғуси мужассам. Соҳибқирон умр бўйи жисми-жони озурда бўлган, жаҳонни ўз илгида тутгани ҳолда, ўзи кимсанинг ёрдамига эҳтиёжманд бир одам эканлигини теран англайди. Зотан, Оллоҳнинг қудрати шунчалар беқиёски, адолат туғи айнан унинг дастида, тахт эса ўша ногирон кимсанинг оёқлари остида. Парвардигор жумлаи жаҳоннигина эмас, балки ўз

SCIENCE TIME

бандаларини ҳам унинг қошида ҳозиру-муҳайё этган. Турфа мамлакатларгина эмас, балки не-не ҳукмдору паҳлавонлар ҳам унинг фармони олийсига мунтазир. Ахир бу Яратганнинг ўз бандасини азизу мукаррам этганлиги, улуғ мартабаларга лойиқ кўрганлигининг ёрқин белгиси эмасми?

Дарҳақиқат, романда тасвирланган соҳибқирон образи оламларни яратган қудратли зотнинг инояти юксаклиги, карами кенглигига иймон келтирган буюк эътиқод кишиси. Оллоҳ томонидан азизу мукаррам этилган ҳукмдор, ўз-ўзини тафтиш этувчи кўнгил кишисидир. Шунинг учун ҳам у ўзини зарранинг заррасидан-да кичик туйиб, Яратганга илтижо қилади. Айниқса, сирдош мулозими Муҳаммад Чуроға додхоҳ билан бўлиб ўтган суҳбат асносида биз Амир Темур кексайган сари кўнгли юмшаб, уни зукколик, донишмандлик фазилатлари безаб борганлигининг гувоҳи бўламиз. Айни пайтда, юрт султонининг-да эрки ўз қўлида эмаслиги, давр талаблари ва вазият тақозоси етовида ҳаракатланишга мажбур эканлигини англаймиз. Зотан, дунё қафасига қамалган бу “занжирбанд арслон” кўнгли Самарқанду Кеш боғларини соғингани ҳолда, Турон сари эмас, балки Бағдод томон юришга мажбур.

Жаҳонгир Мирзодан сўнг суюкли шаҳзода мартабасига эришган Умаршайх Мирзодан Амир Темурнинг умидлари бисёр эди. Аммо “мерганларнинг мергани овлаб кетган қарчиғай” тақдири соҳибқирон кўнглини жунбушга келтиради. Фарзанд доғидан ўртанган юрак ҳоврини зўрға босиб, лашкарга сир бой бермасликка интилаётган соҳибқироннинг бардоши ўксик неваралар дийдаи гирёни олдида тугайди. Ички дардлари ўтли хўрсиниқ бўлиб ташқарига отилади. Лашкар кўзидан пинҳон ўз чодирига кирганида эса, бутун вужудини тўлдириб келган ғам-ғусса ларзакор ўқирикка айланади. Бундай кечинма-ҳолатларни адиб шундай ифода этади: “Соҳибқирон оҳиста ортига ўгирилди, кўзларига тўлиб, ана тўкиламан, мана тўкиламан, деб турган ёшлар энди унга бўйсунмай қўйишди. У ҳеч кимга

SCIENCE TIME

боқмай, шоҳчодирга кирди... Лаҳза ўтмай, бир марта ўкраган овоз эшитилди. Чамаси борлиқ-вужудини тўлдириб юборган ғусса отилиб чиққанди” [2. 277.]

Муҳими шундаки, Амир Темур ташвишу мусибатларни бири кам дунёнинг тутумигина эмас, балки Тангрининг ўз севикли бандасига йўллаган навбатдаги синови деб билиб, шукр қилади. Оллоҳ каломи - Қуръони Каримга таяниб ўз кўнглига таскин топади. Дарҳақиқат, чархи дуннинг айланиши абадий эканки, орадан икки ойча ўтмасдан, Наврўз арафасида соҳибқирон хонадонида Гавҳаршодбегимнинг ўғли Улуғбек дунёга келади. Ғам-ғуссалар ариб, шодон кунлар бошланади.

Адиб романда тасвирланган давр колоритини бериш учун ўрта асрларда фаол қўлланилган ва ҳозирда нисбатан кам ишлатилувчи талай сўз ва иборалар, ҳарбий анжомлар, жанг усуллари ва географик номларнинг арабча, форсча, мўғулча, грекча ва эски ўзбек тилидаги эквивалентларини қўллайди. Мазкур ҳол замондош китобхон учун муайян қийинчиликлар туғдиришини сезган ёзувчи улар қўлланилган ҳар бир саҳифада атамаларнинг ҳозирги ўзбек адабий тилидаги изоҳини бериб боради. Натижада, романнинг ўқилишини бир қадар осонлаштиришга муваффақ бўлади. Худди шундай ҳолни ҳижрий йил ҳисобларининг мелодий изоҳлари келтирилган, айрим тарихий асарларга ҳаволалар бериш орқали илмий аниқлик таъминланган ўринларда ҳам кузатиш мумкин. Назаримизда, бундай йўл тутиш орқали муаллиф китобхонни ортиқча зўриқишдан асраш баробарида, бадиий замон ва маконни конкретлаштиришга, демакки романда содир бўлаётган у ёхуд бу тарихий воқеликка бўлган ишончни янада мустаҳкамлашга ҳам эришади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Али, Муҳаммад. Жаҳонгир Мирзо. Тарихий роман. Биринчи китоб. “ШАРҚ” НМАК Бош таҳририяти, -Тошкент: 2003.
2. Али, Муҳаммад. Улуғ салтанат. Тетрология. Учинчи китоб. Мироншоҳ Мирзо. “SHARQ” НМАК Бош таҳририяти.-Тошкент.: 2010.
3. Али, Муҳаммад. “Улуғ салтанат” – (Шоҳрух Мирзо) 4- китоб. “Наврўз” -Тошкент: 2019. 509 б

SCIENCE TIME

4. Али, Муҳаммад. “Улуғ салтанат” – (Жаҳонгир Мирзо) 1-китоб. “Наврўз” Тошкент: 2019. 414 б
5. Али, Муҳаммад. “Улуғ салтанат” – (Мироншоҳ Мирзо) 2-китоб. “Наврўз” Тошкент: 2019. 396 б
6. Али, Муҳаммад. “Улуғ салтанат” – (Умаршайх Мирзо) 3-китоб. “Наврўз” Тошкент: 2019. 462 б
7. Али, Муҳаммад. Танланган асарлар 1- жилд. Сарбадорлар. Роман-диалогия. Тошкент: Шарқ, 2011. -505 б.
8. Амир Темур. Темур тузуклари. –Тошкент: Ўзбекистон, 2019. -183 б.
9. Низомиддин Шомий, Зафарнома, Т., 1996;
10. Ибн Арабшоҳ, Ажойиб ал-макдур фи тарихи Таймур (Темур тарихида тақдир ажойиботлари). Т., 1992;
11. Темур тузуклари. Форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси. Т., 1991.
12. Шарафуддин Али Яздий Зафарнома. Сўзбоши, тадбил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ашраф Аҳмад, Ҳайдарбек Бобобеков. Т.: “Шарқ” НМКБТ, 1997.
13. Дониярова Ш.Истиқлол даври ўзбек романларида миллий руҳ ва қаҳрамон муаммоси. ф.ф.н.дис. Автореф.. –Тошкент, 2012. –42 б ;
14. Ёқубов И.А. Муҳаммад Али ижодида тарихий жараён концепцияси ва лиро-романтик талқин. Монография. –Т.: “Фан”, 2007
15. Yakubova S. The issue of «way» in cholpon's poetry. ISJ Theoretical & Applied Science. . 2023. 02 (118), 490-492
16. Yakubov I. "Boburnoma" tarixiy-memuarida Alisher Navoiy vasfi // Zahiriddin Muhammad Boburning jahon ilm-fani, madaniyati taraqqiyotidagi oʻrni va ahamiyati. Xalqaro ilmiy anjuman materiallari.- Fargʻona - 2023. – B. 50-58
17. Yakubov I. “Modern” oʻzbek romanlarida majoziy va xayoliy-parodoksal ifoda. / FarDU. Ilmiy xabarlar - № 1, 2023. - B. 368-373
18. Yakubov, I. Artistic interpretation of the drama of moral and spiritual problems in the tragedy “Romeo and Juliet”. ISJ Theoretical & Applied Science. . 2023. 02 (118), 517-520
19. Каримов Н.Ф. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафкураси: ф.ф.д.дис. автореф.– Тошкент, 1993, -46 б.
20. Matyakubova T.R. Poetic character and its specific features // Theoretical & Applied Science. – Marseille, 2015. pp. 40-43
21. Matyoqubova T. Shoirona tafakkur ufqi kengliklari // Zahiriddin Muhammad Boburning jahon ilm-fani, madaniyati taraqqiyotidagi oʻrni va ahamiyati. Xalqaro ilmiy anjuman materiallari.- Fargʻona - 2023. – B. 392 - 398
22. Matyoqubova T. Tuvgʻu va kechinmani kitobxonga “yuqtirish” mahorati / FarDU. Ilmiy xabarlar - № 1, 2023. - B. 394-399

SCIENCE TIME

23. Matyokubova T., & Yakubov I. (2020). Laboratory works of Gafur Gulam: poetic image and imagery. Journal of critical reviews, № 7, pp. 28-37.
24. Matyokubova T. Poetic imagery of nature // Theoretical & Applied Science, 2023. 02 (118), 521-524
25. Юсупова Г. Ҳозирги ўзбек романларида Амир Темур ва темурийлар образининг бадиий талқини. ф.ф.н.дис. автореф.. –Тошкент, 2005.
26. Яхшиева З. Муҳаммад Алининг “Улуғ салтанат” тетралогиясида тарихий воқелик ва унинг бадиий ифодаси. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси (PhD). Қарши, 2021. 140 б.
27. Ташанов, К. Ю. (2023). БАДИЙ АСАРДА НУТҚ ВА ШЕЪРИЙ СЎЗНИНГ ИККИ ХИЛ ОБРАЗЛИЛИГИ. SCIENCE TIME JOURNAL, 1(1), 32-43.

